

Peremiczky Szilvia
Im Tircu (Ejn) Zo Aggada

Ámosz Oz: Szeretetről, sötétségről. Európa, 2006

Forgách András: Zebuze. Magvető, 2007

„Ha akarjátok, nem mese” – hangzott Theodor Herzl híres bonmot-ja, és az elbizonytalanodás pillanataiban ezzel bíztatták egymást és magukat a modern Izrael Állam megszületéséért küszködő cionista ideológusok, értelmiségiek, pionírok, akármelyik politikai oldalon álltak is. „Ha akarjátok, mese” – bíztathatják magukat azok, akik a mese megtestesülését, történelmi valósággá válását kívánják megírni. 1948 májusában egy nemzet született, bár születése nem akkor kezdődött és ma sem fejeződött be, de egy nemzetnek szüksége van eposzra, szüksége van mítoszra, szüksége van mesére. Kell az *Egri csillagok* és *A kőszívű ember fiai*, és kell a mitikus őstörténet, az *Aeneis*, az Arthur-mondakör, a *Roland-ének* és a *Nibelung-mondakör*. Izraelnek van bibliája, és hamar megszületett a modern nemzeti regénye is, az *Exodus*. Az *Exodus*, amely csak a vajúdas utolsó vagy a születés első pillanatait mutatja be, a nemzeti mítoszt Hermann Wouk gondolta tovább a *Remény* és a *Dicsőség* lapjain.

Majd bekövetkezik a pillanat, amikor az egyén keresi helyét a mítosz keretében, a nemzeti identitás határai között és azon túl. Újra kell mesélni a mesét, új mesét kell alkotni, amely a történelemmé rögzült álmodat az egyén szemszögéből meséli el. A mese középpontjában immár nem az Exodus, a kivonulás és a megszabadulás csodája áll, nem a nemzeti jövőbe vetett hit és remény, és nem is a dicsőség, hanem az az ember, aki mindezt egy tel-aviv-i, jeruzsálemi lakásban, vagy egy kibbuci házikóban átéli. Az ő reflexiójában a mindennapok nehézségei, bánatai és örömei nemcsak illusztrációi a Nagy Történetnek, hanem azzal egyenrangú nagy történetek. A *szerelem és a sötétség* nagy történetei, a *zebuze* – „hát ez van!” – meséje. A cionizmus és a pionírok nem nemzeti, hanem individuális eposzát Agnon megírta a *Tmol sílsomban* (*Tegnap, tegnapelőtt*) a maga szelíd, bölcs iróniá-

jával, a mesemondó narrátor távolságtartásával. A költő Jehuda Amichai Jeruzsálem történetét formálta lírai alapanyaggá, a maga Jeruzsálemét. Ámosz Oz a *Szeretetről, sötétségről* és Forgách András a *Zebuze* lapjain viszont már egyértelműen, programszerűen a saját meséjüket akarják megírni. „Ha akarjuk, mese” – mondják, a „mi” mesénk az ország születéséről, és történetéről. Valamilyen módon mindketten a saját családjuk történetét írják meg, a család meséje Izrael meséje, és Izrael meséje a család meséje.

A családregegy a zsidó prózairodalom egyik kitüntetett műfaja: Singertől Vámos Miklósig terjed azon szerzők listája, akik egy zsidó történetet a családregegy keretein belül mesélnek el. A műfaj ugyanis nemcsak arra képes, hogy a történelmi háttérrel a maga megfelelő helyén és arányaiban közvetítse, átszűrve a szereplők saját értelmezésén, hanem arra is, hogy a zsidóság és történelem viszonyát, a zsidó identitás változásait bemutassa. Forgách és Ámosz Oz regénye nem klasszikus családregegy; Ozé inkább egyfajta memoárnak tekinthető, és magán viseli a fejlődésregény és a vallomásirodalom nyomatát is, míg Forgách regénye a szentimentalizmus irodalma által annyira kedvelt levélregény – Werther siralmi helyett a nagymama siralmival és fejtegetéseivel. Mindkét próza új utat keres a mese elmondására, olyan új utat, amely Izrael elmúlt hatvan évét, vagy a megszületéséhez vezető utat mítosztalanítva, de nem posztzionista módon képes láttatni, a maga bonyolultságában.

Megelőlegezve az ítéletet, úgy tűnik, hogy a kísérlet Ámosz Oznak jobban sikerült. Oz írói tehetségét, stílusát, regénynyelvezetének természetes folyását eddigi regényeiben gyakran öncélúan akasztotta meg politikai hevülete. A *Salom Akhsav* (*Békét Most!*) mozgalom egyik vezéregyénisége az izraeli írók többségéhez

Fotó: Kóbányai János

Ámosz Oz

haszonlón aktívan politizál, azonban míg nemzedéktársa, Avrahm B. Jehoshua regényeiben képes állásfoglalásait művészi élménnyé formálni, addig Oz regényeiben a politikum gyakran olyan élesen ugrik ki, mintha egy Mozart vonósnégyesbe hirtelen heavy metalt csempésznénk. Oz ilyenkor megállítja a történetet, fel emeli az ujját, szigorúan kinéz, és közli, hogy „most politikai állásfoglalás következik”. Ami miatt az olvasó mégis megbocsátja az agitprop kitérőket, az az Oz stílusára jellemző fanyarszelíd irónia, az izraeli és a nyugati baloldali értelmiség (ön)ironikus bemutatása, ami kiváltképpen a magyarul *Félálom* címmel megjelent regényében (*HaMacav baSliwi, A harmadik állapot*) érződik. Ennek főhőse, Fima Lermontov és Puskin felesleges emberének 20. század végi reinkarnációja. Ígéretes tudósi pályáját félbehagyta, egy nőgyógyászati rendelőben dolgozik recepciós-ként, és időnként cikkeket ír politikai napilapokba – ezeknek köszönhetően vívott ki bizonyos tiszteletet. Nagy terveket kovácsol, amelyeket a következő pillanatban már el is felejt, vagy éppen – Csehov három nővérehez hasonlóan – nem képes még egy apró, gyakorlati lépést sem megtenni a célért.

Magánélete ugyanilyen elkezdett, de soha be nem fejezett kapcsolatokból áll. Fima vitatha-

atlan tehetsége kimerül a vitákban, és komoly tudományos teljesítmények helyett csak sodródik, ugyanakkor élőszködik szerettein, és az őt feltétlenül elfogadó és szerető barátain. Minden problémára tudni véli a megoldást, bár a probléma gyakorlati vonatkozásait nem ismeri, s maga sem képes cselekedni. Oz tulajdonképpen saját magáról, saját köreiről, a nyugati és az izraeli baloldali értelmiség egy típusáról mond (ön)kritikát, amely értelmiséget félig komolyan, félig ironikusan a próféták utódainak tartja, de már a próféták sem a régiek: nincs erejük sem a cselekvésre, de gyakran a látásra sem.

A *Szeretetről, sötétségről* megvilágítja, hol és mikor született Fima, azaz Ámosz Oz. De legfőképpen azt, hogyan. Az életrajzi és a memoár-elemeknek köszönhetően megismerhetjük Ámosz Oz családját, a klasszikus orosz–ukrán–litván–lengyel cionista közeget képviselő szülőket. A depressziójával küzdő anya kifinomult művészlélek, az orosz költészet és a zongoramuzsika rajongója, aki a kelet-európai zsidó folklór káprázatos mesevilágában él, az apa több mint tucatnyi nyelvet beszélő nagy tudású figura. Élete tragédiája, hogy a nagypapjának fiúvére, a neves tudós, Joseph Klausner árnyéka olyannyira föléje tornyosul, hogy soha nem jut egyetemi katedrához – a híres rokon elveivel ellentétes lett volna, ha rokonát juttatná pozícióhoz. Az ötvenes évek közepéig kísérhetjük figyelemmel a család krónikáját és az ifjú Oz eszmélését, amit nemcsak a nagy tudású, ámde az élet mindennapos dolgaiban esetlen apa határozott meg, hanem az az értelmiségi és művészközege, amely a családot körülvette.

A könyv irodalomtörténeti arcképcsarnoknak is tekinthető, remekbe szabott portrékkal az izraeli irodalom megalapítóiról. A kis Ámosz kávéházakban nő fel, ahol szülei magától értetődően kávéznak egy asztalnál a jeruzsálemi szellemi elittel; a család ismerőse az írófejedelem Agnon, naponta találkoznak az utcán Martin Buberrel és Gersom Scholemmel. Mellesleg a kis Ámoszt elemistaként a vallásos költőnő, Zelda oktatja a betűvetés tudományára – akibe a hatévesek minden gyerekes komolyságával természetesen bele is szeret. Apja és az őt körülvevő értelmiségi közege figurái köszönnek vissza Oz regényeinek lapjain. Az izraeli kulturális élet Nagy Öregjei egyszerre jelennek meg mindennapos figurákként és a gyerek számára mégis csak mesebeli öregekként, egyszerre természetes a jelenlétük, és egyszerre érzékeli kü-

lönleges aurájukat. Az Izrael születésénél bá-
báskodó költő- és írófejedelmekről vagy Ben
Gurionról éppolyan érzékletes képet kapunk,
mint a család kevésbé híres tagjairól, a tiszta-
ságmániás nagymamáról, vagy a csapodár
nagyapáról.

Ebben a miliőben szocializálódik Ámosz Oz,
és válik kicsit koravén gyermek-felnőtté; ez ala-
pozza meg írói élményanyagának jelentős ré-
szét. Ámosz ugyanis figyel: figyel apja tudomá-
nyos tanmeséire és anyja népmeséire, a kávéhá-
zi csevelyekre, az emberekre, és figyel a
rádióra, az újságokra. Azt teszi, amit egy gyerek
természetesen tesz, az őt körülvevő történelmet
mesévé, eposszá formázza, és a szőnyeg terep-
asztalán győzi le a német, a brit vagy az arab el-
lenségét.

Miután alapos élményanyagot gyűjtött össze,
azt hihetnénk, hogy az ifjú, kamaszodó Oz írói
fejlődésének alapjai előttünk állnak. A regény
mégis fejlődésregénnyé változik, amikor Oz
szakít a család jobboldali hagyományaival, és
anyja halálát követően egy kibucba megy. Az
ifjú Wilhelm Meister egy jobboldali gyűlés után
válík baloldalivá, amikor egy Begin-beszéd so-
rán arra döbben rá, hogy az alapítóatyák ezen
nemzedékétől az ő nemzedéke nagyon eltávolod-
tott. A rádöbbenést nem a beszéd maga, nem a
mondanivaló váltja ki, hanem egy szó használata.
Az említett kifejezés (*lizdajen*) Begin generá-
ciója számára azt jelenti, hogy „fegyverkezni”,
az ifjú generáció szlengjében viszont valami
más: egy demográfiai robbanást előidéző cse-
lekményt kifejező igealakot – vagyis a nemi ak-
tust. A szakadék, amely a nyelvet könyvből ta-
nuló alapítóatyák és a Palesztinában természe-
tes módon, anyanyelvként elsajátító szabre – a
kívül tüskés, belül édes kaktuszfügéről elneve-
zett, már ott született zsidó fiatalok – között fe-
szül, ebben a nyelvi különbségben manifesztá-
lódik, és jelképezi a két generáció közötti kü-
lönbségeket.

Ez az élmény indítja el Ámosz Oz politikai lá-
tásmódjának radikális változását, amely a Hul-
da kibucan keresztül a baloldali békemozgal-
makig és prózája politikai pamfletbetéteiig ve-
zet. Vallomásszerű részletekben olvashatunk
erről a változásról éppúgy, mint ahogyan apjá-
hoz, anyjához fűződő kapcsolatáról, írói karri-
erjének kezdeteiről. A néha ágostoni, néha ro-
usseau-i erejű önreflexió szerencsés módon ke-
veredik az anekdotákkal, a kelet-európai stejtl
meséit idéző ráérős történet-elbeszéléssel. Oz

Fotó: Ferencz Karolina

Forgách András

megtalálta azt a legmegfelelőbb formát Izrael
történetének, családja történetének és saját tör-
ténetének elbeszéléséhez, amelyben a doku-
mentumregény, a családregegy, a vallomás- és
fejlődésregény és az önéletírás, a memoár a
nyugati próza, a felvilágosodás öröksége, az
anekdotázó történetmesélés pedig a zsidó folk-
lór hatása – és a két világ magától értetődő ter-
mészetességgel olvad össze. Oz elhitte, hogy az
élet és a történelem mese, és elmesélte, képes
volt elmesélni az összes Nagy Történetet úgy,
hogy ezek a históriák egymás mellett és egybe-
fonódva erősítik egymást, és totalitássá állnak
össze.

Ezen a ponton állít önmaga elé akadályt For-
gách András. A regényt olvasó recens képtelen
szabadulni a gondolattól, hogy Forgách nem
hitte el, hogy a történelem mesévé, a mi ese-
tünkben irodalmi anyaggá formálható anyag.
Pedig a kísérlet izgalmas: levélregényben meg-
írni a történetet, összekapcsolva mindezt a ma-
gyar történelemmel. A jól ismert vicc szerint az
ötvenes évek elején két hajó találkozik össze a
Földközi-tengeren. Az egyik Izraelbe *alijázó*, a
másik Izraelből *jeridázó* utasokat szállít. A két
hajón két egykori jó barát ismeri fel egymást, és
elképedve kiabálnak át egymásnak: „Te meg

vagy őrtülve???” Erre a viccre rímel a hosszú levelet író, Izraelben maradó asszony és 1947-ben Budapestre költöző lánya históriája. A különbség az, hogy az asszony saját magának teheti fel a kérdést, mivel, bár a maradás mellett dönt, a gyerekkor iránti nosztalgián túl bizonyos áhítattal tekint a kommunista Magyarországra. Minden, ami a kommunista Kelet-Európából, főleg a Szovjetunióból jön, az tökéletes. Irigylilányát a szovjet filmek miatt, csodálja az öt éves tervet. Ha ebből nem derült volna ki, hithű kommunista, aki Izrael legnagyobb hibájának azt tartja, hogy nem a kommunista utat választotta. Az imperialista Amerika és Izrael bűnei állnak szemben a szovjet blokk vívmányaival; a mccarthyizmus, a vietnami háború árnyékában nincs helye ötvenhatnak vagy hatvannyolcnak, a katyini mészárlásnak, Pol Potnak vagy a gulágnak, s ha mégis, akkor ez mint ellenséges propaganda jelenik meg, ürügyet szolgáltatva a háborgásra.

Az ellenséges propaganda bejut Izraelbe, míg a szovjet vívmányokról szóló híreket cenzúrázzák – dohog Werther és Fanny kései utóda. Ez a fajta látásmód nagyon is ismerős a magyar közelmúlt történelméből; pikantériáját az adja, hogy egy izraeli látószögeként találkozunk vele. Egy kelet-európai párttag vakságát indokolhatja a teljes elzártság, de a vasfüggönyön túl erre a mentésre már nem lehet hivatkozni. A mentség hiánya és a hiány oka adja a könyv legnagyobb erényét, a sajátos, groteszk stílust. A levélregényforma így válik lehetőséggé és csapdává. A hosszú levelek remekül érzékeltetik a szószátyár stílust, a megmosolyogtató naivságot, a helyesírási hibákkal, közhelyekkel és pontatlan műveltségi utalásokkal terhes félműveltséget. Egy mondaton belül olvasunk a háborúról és az otthoni problémáról. Az utóbbi a hangsúlyosabb, kivéve, ha a kommunizmus

ügyéről van szó, mert akkor másodlagossá válik minden. A levelekből többet tudunk meg a Rosenberg házaspár elleni perről és a tiltakozásról, vagy Vietnámról, mint a hatnapos, vagy a jom kippur-i háborúról.

Ez az aránytalanság válik elkerülhetetlen csapdává. Elkerülhetetlen, mert ez a sokrétűség csak aránytalansághoz vezethet. A levélforma – még stilizált formájában is – elégtelennek bizonyul egy ekkora anyag megformálására, nem bírja el több évtized izraeli, magyar és világpolitikájáról, egy kiterjedt család életéről szóló reflexiók összesűrítését. Nem marad hely arra, hogy bármit is megtudjunk a grafomániás levélíróról, arról, hogyan éli meg individuumpént egy unalmasnak alig nevezhető ország és történelmi korszak eseményeit. Tudjuk, mit gondol, de nem tudjuk, mit érez. A szerkezet egy idő után széteséssel fenyeget, a regény darabos és egyenetlen, a nyelv pedig a „túl sok” érzetét kelti.

Ami mégis megmenti a *Zebuzét*, az az említett szórakoztatóan groteszk szemüveg, ennek köszönhetően jön át a regény lapjain az egyetlen tapintható életérzés és személyes reflexió, a *zebuze* érzése. Pedig vannak pillanatok, amikor a regény mindent ígér, ilyen pillanat a könyv elején a sajátos zsidó humor felvillanása: „ilyen jól zsidó nem beszél héberül!” – olvashatjuk egy „megbízható elvtársról”. Ez a mondat a humora mögött megbúvó vicc- és mesekultúra pillanatszerű felvillantásával többet ad hozzá annak megismeréséhez, hogyan látja a kort és Izraelt a levélíró, hogyan találja és nem találja saját helyét, és többet ad hozzá Izrael megismeréséhez is, mint a regény néhány, többoldalas fejtegetése. Ez és a hasonló mondatok képezhetnék volna alapjait ennek a történetnek, ha Forgách elhitte volna azt, ami Ozna sikerült: *zo aggada*, akkor is, ha a mese végkicsengése: *zebuze*.

